

Milan Ževart

Vojaški upor v Mariboru julija 1919

Najbolj obsežno in tehtno je vojaški upor v Mariboru julija 1919 doslej obravnaval Rudi Kyovsky v svoji razpravi *Upori slovenskih vojakov leta 1919*.¹ V tej razpravi je avtor postavil upor v širši zgodovinski okvir, ga na podlagi kar številnih virov opisal, ocenil in zaključil, da so bili vojaški upori leta 1919 poleg štrajkov izraz nezadovoljnosti in revolucionarnega razpoloženja ljudskih množic. Vendar je Kyovsky od razmeroma obsežnega gradiva, ki je danes na voljo v pokrajinskem arhivu v Mariboru, uporabil le manjši del, ker je bila večina tega gradiva tedaj še v registraturi okrožnega sodišča v Mariboru. Ivan Kreft pa se ob razpravi Kyovskega sprašuje, če na mariborski vojaški upor vendarle niso vplivali tudi šovinistični protijugoslovanski elementi, in meni, da Kyovsky ni dovolj upošteval posebnega položaja v Mariboru.² Ob 40. obletnici upora sem objavil oris vojaškega upora v Mariboru.³ Obširneje je obravnaval vojaški upor na Koroškem in v Mariboru tudi Janko Gačnik ter opozoril na razne probleme.⁴ Njegov prispevek lahko služi zgodovinarju tudi kot spominski vir. Vojaški upor so na kratko obravnavali ali omenjali še drugi avtorji, vendar bibliografije tu ne bi navajal.

Svoj prispevek sem zasnoval predvsem na arhivskem gradivu, ki ga hrani pokrajinski arhiv v Mariboru. Najobsežnejši in najpomembnejši del tega gradiva je v kazenskem spisu VR VII 2216/20 okrožnega sodišča v Mariboru. Del gradiva pa je v prezidialni registraturi mariborske mestne občine. Nekaj dokumentov o vojaškem uporu v Mariboru sam našel tudi v Arhivu Slovenije, v fasciklih poverjenišтва za notranje zadeve deželne vlade za Slovenijo.

Upošteval sem tudi časopisna poročila o uporu. V dosedanem razpravljanju o uporu je bilo v skromni meri že upoštevano tudi spominsko gradivo. Danes še živijo priče julijskih dogodkov leta 1919, ki bi verjetno lahko dopolnile podatke iz arhivskega gradiva. Kljub temu da je arhivskega gradiva razmeroma dosti, nam to ne more odgovoriti na vsa vprašanja, ki se pojavljajo pri raziskavi vojaškega upora v Mariboru.

Vojaštvo mariborske garnizije je že pred 22. julijem 1919 očitno izražalo svoje nezadovoljstvo in tudi vojaške oblasti so bile obveščene o uporniškem razpoloženju enot. Zanimiv bi bil odgovor na vprašanje, zakaj vojaške oblasti niso v vojašnicah poskusile preprečiti izbruha upora. Vladni komisar dr. Pfeifer je v svojem poročilu o uporu z dne 25. julija 1919 zahteval, naj brezobzirno ugotovijo, zakaj ni vojaška oblast, četudi jo je opozorila policija, ukrenila nič ali premalo,

¹ Delo, glasilo KP Slovenije za marksistično teorijo in prakso, 1952, št. 2—3; razpravo je ponatisnil Slovenski poročevalec in jo objavljaj od 2. do 25. septembra 1952.

² Spomini ljudskega agitatorja. Maribor 1954, stran 13.

³ Strelji na Glavnem trgu. 7 dni, priloga Večera, 31. julija 1959.

⁴ Na smrt obsojeni se je oglasil. TV 15 1966, št. 11—15.

da bi preprečila upor. Janko Gačnik domneva v navedenem članku, vendar brez trdnih dokazov, da so pasivnost vojaških oblasti zakrivali avstrijakantsko oziroma nemčursko razpoloženi oficirji. Preiskava po uporah pa se kljub opozorilu vladnega komisarja ni lotila tega problema.

Dokumenti omogočajo precej natančno rekonstrukcijo obsega in poteka upora. Tu bom navedel le nekaj podatkov. Glavni žarišči upora v Mariboru sta bili v vojašnici 45. peškolka⁵ v Melju in v vojašnici dravskega konjeniškega polka na desnem bregu Drave. V zvezi z uporom v vojašnici 45. pešpolka je treba poudariti, da so se 22. julija 1919 uprle tudi nekatere enote 45. pešpolka na Koroškem; koroški in mariborski uporniki so bili povezani. Upor se je začel v konjeniški vojašnici 22. julija ob štirih popoldne, ko se je moštvo remontnega oddelka konjeniškega polka uprlo svojemu poveljniku Ervinu Bojancu, mu očitalo nemškutarstvo in zahtevalo novega poveljnika, in to Slovenca. Nekoliko pred deveto uro zvečer so uporni konjeniki pričeli streljati v svoji vojašnici in so osvobodili zaprte vojake. Strelji v konjeniški vojašnici so sprožili plaz. Upor je zajel še topniško vojašnico na desnem bregu Drave in kmalu zatem še domobransko vojašnico v Melju. Tudi moštvo tržaškega pešpolka je bilo uporniško razpoloženo, vendar se ni vključilo v upor. Razburjenost pri tržaškem pešpolku je še povečala vest o deputaciji konjenikov, ki je zahtevala priključitev moštva tržaškega pešpolka k uporah. Tudi v meljski vojašnici so uporniki osvobodili zaprte vojake ter vdrli v skladišče orožja in municije. Več upornih konjenikov in topničarjev, ki so se jim pridružili tudi vojaki iz vojaške bolnišnice št. 1, je vdrlo v skladišče tržaškega pešpolka.

Uporniki z desnega in levega brega Drave so se hoteli združiti na Glavnem trgu in nato osvoboditi še vojake, ki so bili zaprti v dravski vojašnici. Dokumenti ne dajejo jasne slike o tem, kaj so hoteli uporni vojaki še ukreniti v uporniški noči po nameravani združitvi na Glavnem trgu. Pač pa je policijski komisar dr. Senekovič v svojem poročilu o uporah z dne 23. julija 1919 omenil, da so hoteli napasti mestni magistrat in da je pri tem prišlo do spopada.

Združitev upornikov so preprečile enote 36. karlovškega pešpolka. V boju proti upornikom je sodelovala tudi državna policija. Glavna spopada sta bila na glavnem mostu in pri železniškem nadvozu na Meljski cesti. Na strani upornikov je bilo šest smrtnih žrtev in dvanajst ranjenih, na nasprotni strani pa je bilo pet ranjenih.

S tem da so sile 36. karlovškega pešpolka in državne policije preprečile združitev upornikov z desnega in levega brega Drave, je bil upor dejansko zlomljen. Že med potekom upora se je precej vojakov razšlo. Načelnik štaba štajerskega obmejnega poveljstva major Ankerst je 23. julija 1919 poročal vojaškemu sodišču v Mariboru, da so se uprli vojaki konjeniškega, topniškega, tržaškega in mariborskega pešpolka, da je bilo upornikov okoli 1500 in da je ostalo zvestih le okrog 130. Glede obsega upora je le nekoliko pretiraval, saj je k upornikom prištel tudi moštvo tržaškega polka, ki se aktivno ni vključilo v upor.

Od 23. julija do 28. avgusta 1919 je bilo zaradi upora aretiranih in zaprtih 136 vojakov. 23. julija je bilo v zaporu že 82 zapornikov, ubežnikov pa je bilo 224. Največ ubežnikov je bilo iz 45. pešpolka (116), konjenikov je kljub njihovi pomembni vlogi v uporah zbežalo razmeroma malo (20).

Kraljevsko vojaško sodišče za štajersko obmejno poveljstvo je kot naglo vojaško sodišče v zadnjih dneh julija 1919 na dveh procesih sodilo 21 obdolžencem.

⁵ 15. julija 1919 je bil mariborski pešpolk preimenovan v 45. pešpolk.

Obsodilo je štiri upornike. Na smrt sta bila obsojena Adolf Podkubovšek iz dravskega konjeniškega polka in Karel Toplak iz 45. pešpolka. Adolf Podkubovšek iz Loč pri Konjicah je bil po poklicu mesarski pomočnik. Ob obsodbi je bil star 21 let. Karel Toplak iz Vitanja je bil pred odhodom v vojaško službo tovarniški delavec. Bil je invalid brez desne roke. V uporniški noči je bil ranjen še v levo roko. Ob obsodbi je bil star 23 let. Prav Toplaka je meščansko časopisje označevalo za voditelja upora, ki da ga je v Maribor poslala boljševiska vojaška organizacija z Dunaja. Konjenik Jakob Turk in Maks Soršak, desetnik pri 45. pešpolku, sta bila obsojena na deset let ječe s poostritvijo kazni na vsako obletnico upora. 28. julija je smrtni obsodbi potrdil general Rudolf Maister. 29. julija 1919 sta bila na smrt obsojena v Mariboru ustreljena. Naglo sodišče je obsodbo po prvem procesu, ko sta bili izrečeni dve smrtni kazni, utemeljilo tudi s temle: »...ker so obdolženci s svojimi dejanji povzročili službi nevarno duševno razpoloženje in pripravljenost k uporu in ker je potreben odstrašilni primer zaradi tega, ker je pobuna zavzela zelo velike dimenzije in posegla v tri vojašnice mariborske posadke, ter se je pobune udeležila večina moštva.«

28. avgusta 1919 je bilo v zaporih še 80 upornih vojakov. Zaprti uporniki, ki niso bili obsojeni pred naglim sodiščem, so bili še dolge mesece v zaporih. Veliko jih je bilo v zaporih nad deset mesecev, ne da bi bili vsaj enkrat zaslišani, o čemer je poročal tudi komandant garnizijskega zapora v Mariboru kapetan Franjo Geč.

Naj v zvezi s procesom pred naglim sodiščem v Mariboru omenimo, da je naglo vojno sodišče v Dravogradu, ki je sodilo šestim upornikom iz 10. in 12. čete 45. pešpolka zaradi upora v postojankah labotskega odreda, obsodilo pet obdolžencev na smrt z ustrelitvijo. 4. avgusta 1919 pa je general Rudolf Maister vse na smrt obsojene pomilostil.

Kaj je pognalo vojaške enote v Mariboru v upor? Iz arhivskega gradiva je razvidno, da se je moštvo v vseh uporniških enotah pritoževalo zaradi slabe hrane in obleke. V topniški vojašnici so se vojaki pritoževali zaradi 12-tedenskih orožnih vaj, ki da so jih zakrivili Srbi, in zaradi strogosti pri polku, ki ne daje dopustov. Kapetan Dietz je slišal v domobranski vojašnici tudi vzklík: »Mi nočemo služiti, mi hočemo iti domov!« Največje nezadovoljstvo pa je zbudilo znižanje vojaške plače od 5 kron na 2 kroni. Prav znižanje plače se najpogosteje omenja v vojaških pritožbah in je vsekakor še podžgalo že nezadovoljno vojaštvo, da se je tako množično vključilo v upor.

V konjeniški vojašnici so se vojaki še posebej pritoževali zaradi nekaterih nemčurskih častnikov in njihovega ravnanja z moštvom. Upor se je začel v oddelku Ervina Bojanca, ki so ga konjeniki imeli za nemčurja. S tem v zvezi moramo omeniti še, da je poročnik Mirko Dujc iz 45. pešpolka, ki se je v začetku upora mudil na desnem bregu Drave, izjavil pred naglim sodiščem, da so mu uporni vojaki na njegovo vprašanje, kaj hočejo na mostu, odgovorili: »Da hočejo ubiti častnike, ki švabarijo v kavarni Theresienhof.« Tudi policijski komisar Senekovič je v poročilu o uporu 23. julija navedel, da so vojaki na desnem bregu Drave kričali: »Dol z nemškimi oficirji!« Janko Gačnik v svojem članku vprašuje, zakaj še ni noben pisec zastavil vprašanja, kako da v Mariboru niso vojaki aretirali prav nobenega izmed nemškutarskih oficirjev, ki so prav v usodni noči veseljačili v Theresienhofu. Na to vprašanje je kaj lahko odgovoriti! Pred Veliko kavarno (prej Theresienhof) je bil strojnični oddelek 36. pešpolka pod poveljstvom kapetana Amona pl. Beloševiča, ki je upornike odbil. Navedemo naj še del

poročila dr. Ivana Matka, primarija deželne bolnice. Ta je imel v uporniški noči važno vlogo pri demoralizaciji upornikov, ki so napadali glavni dravski most. O odnosih med vojaki in oficirji je dr. Matko zapisal: »V tej strašni noči so se mi prvokrat odprle oči, da sem videl strašno brezno, ki zija med oficirjem in moštvom. Imel sem občutek, da sta to dve telesi in bitji, med katerima je mogoč samo boj na življenje in smrt.« O slabem ravnanju nekaterih oficirjev z moštvom in o njihovem nemčurstvu je poročal tudi vladni komisar dr. Pfeifer.

Iz gesel, ki so jih vzklikali vojaki med uporom, vidimo, da se niso uprli le zaradi slabe prehrane, slabe obleke, zmanjšane plače in slabega ravnanja ter nemčurstva nekaterih oficirjev. Preiskava je dognala, da so vojaki v konjeniški vojašnici vzklikali proti kralju Petru, ki so ga imenovali »Čičerič«. Vzklikali so slovenski republikli. Oficir iz topniške vojašnice Jožko Slobodnik je pred sodiščem pričeval, da je bilo potem, ko so konjeniki prišli pred vrata topniške vojašnice, slišati vzklike »Živela slovenska republika« in »Srbi nas hočejo imeti pod komando, kakor prej Nemci«. Republikli so vzklikali tudi v domobranski vojašnici, le da so tu uporniki vzklikali tudi boljševizmu. Čuti je bilo vzklike »Živio boljševizem!«, »Živio republika, mi smo boljševikli!« Vzklikli boljševizmu so verjetno v zvezi z agitacijo invalida Karla Toplaka, čigar politične nazore je možno na podlagi dokumentov malo podrobneje rekonstruirati. Karel Toplak je bil na procesu po uporu obtožen, da je v nedoločenem času pred 22. julijem pripovedoval vojaštvu o dunajskih komunistih in kot pripadnik komunistične struje hujskal moštvo 45. pešpolka. Toplak je priznal, da so se v vojašnici pogovarjali o tem, kako delajo boljševikli na Dunaju in na Ogrskem. Iz dokumentov in iz Toplakovega priznanja na sodišču je razvidno, da je širil idejo o hrvaško-slovenski republikli. Policijski komisar dr. Senekovič je v že omenjenem poročilu navedel, da so vojaki, ki so drli iz domobranske vojašnice, kričali med potjo: »Proč s Petrom!« »Živio Čehoslovaki!« »Živio republika, nočemo kralja!« in da je nekaj vojakov z desnega brega, ko so napadali most, vpilo: »Živela republika!« V čevljarsko delavnico v drugem nadstropju skladišča tržaškega pešpolka je vdrl neki desetnik s tremi oboroženimi vojaki in zaklical: »Fantje, vstanite gor, vzemite orožje in pojdite z nami, gre za pravično stvar, mi nočemo kralja, mi hočemo republiko in gremo, da vržemo kralja dol!« Desetnik, ki je to vzklikal, je trdil, da je iz celjskega pešpolka. Preiskava po uporu ga ni mogla odkriti.

Major Ankerst je 23. julija sporočil vojaškemu sodišču v Mariboru med drugim tole: »Pobunili pa so se baje, ker ne marajo kralja Petra, hočejo, da se jim mezda poviša od 2 kron na 5 kron in da so za republiko.« Državni komisar dr. Pfeifer pa je v poročilu o uporu z dne 25. julija omenil, da je bil prisoten, ko je major Ankerst na vprašanje državnega pravdnika dr. Grassellija o vzrokih upora odgovoril: »Vzroki so: 1. kralj, 2. kraljestvo, 3. republika, 4. znižanje mezde, 5. slaba obleka.« Pfeifer je v poročilu še zapisal, da je Ankerstova izjava napravila na državnega pravdnika in nanj mučen vtis, ker je Ankerst posebno poudaril prve tri vzroke.

Da so imeli uporniki tudi konkretne načrte za vzpostavitev republike, bi lahko skleпали iz izjave Vincenca Pinterja, ki je sodeloval v uporu 12. čete 45. pešpolka na Koroškem ter je bil v Dravogradu obsojen na smrt in nato pomiloščen. Pinter je leta 1965 ali 1966 med drugim izjavil Janku Gačniku, da je četovodja Herzog iz 10. čete 45. pešpolka vojakom 12. čete tega polka pred uporom zaupal, da je komandant upora v Mariboru in da bodo uporniki s Koroške krenili v Maribor,

kjer se bodo združili in vzpostavili vojaški svet, nakar bodo krenili proti Ljubljani in tam razglasili slovensko republiko, ki ji bo pridružena slovenska Koroška. Pinterjeva izjava pa je doslej edini znani vir o takem načrtu upornikov in bi jo bilo treba preveriti. Poiskati bi bilo treba še žive udeležence upora in od njih izvedeti kaj več o načrtih upornikov.

Lahko zaključimo, da je bil vojaški upor v Mariboru tudi izraz splošnega razočaranja in nezadovoljstva ljudstva nad razmerami v novi državi, da je bil izraz občega revolucionarnega vrenja in da je bil naperjen proti vedno močnejšemu centralizmu in monarhiji.

Buržoazija je videla v uporuh dejanje v boljševiskem duhu. Naprej, glasilo slovenske socialne demokracije, ki je že 24. julija hotel poročati o uporuh, pa mu je cenzura to preprečila, je 29. julija v članku Mariborska noč, ki ga je cenzura okrnih, označil upor za »otroško buno s krvavim koncem in resnimi posledicami«.

Medtem ko je slovensko časopisje prve dni po uporuh molčalo o mariborskih dogodkih, pa je graška Tagespost že 23. julija objavih obširen članek o mariborskem uporuh in mu tudi v naslednjih številkah posvečala veliko pozornost. V članku, ki ga je objavih v večerni izdaji 24. julija, je po ugotovitvi, da vojaški upor v Mariboru in nemiri na Hrvaškem kažejo, kako jugoslovanski državi manjka notranja povezanost, zapisala: »V tem spoznanju je za Nemce več kakor obet za bodočnost.« O tem, da se kuje iz mariborskih dogodkov v Gradcu velik kapital, je 25. julija poročal tudi policijski komisar Senekovič.

Naj omenimo še dejstvo, da sta preiskava o uporuh in razprava pred naglim vojaškim sodiščem v Mariboru le malo dognali o pripravah za upor. Po obsegu, kakršnega je imel, pa bi pričakovali večje priprave. V njem je bilo veliko spontanosti in to je verjetno pripomoglo, da je bil razmeroma hitro zadušen.

O vojaškem uporuh v Mariboru julija 1919 obširneje razpravljam v prispevku, ki bo objavljen v letošnji novembrski številki mariborskih Dialogov.